

BIULETYN geograficzny

POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO * NR. _____

77179

dr. Maria Dobrowolska

Uwagi o referacie prof. dr. G. Łąbudy

- ZADANIA I ZAKRES BADAŃ GEOGRAFII HISTORYCZNEJ -

Zeszyt specjalny na konferencję WSN.
w sprawie geografii historycznej.

77.179

PAN ^{NH 46822 Mg} <http://rcin.org.pl>
dla wydziału 2014/56

- 1 -

Maria Dobrowolska

Uwagi o referacie prof. Dr. G. Labudy
- ZADANIA I ZAKRES BADAŃ GEOGRAFII HISTORYCZNEJ -

Referat autora został podany w zwięzłym streszczeniu, co utrudnia zadanie koreferenta. Ograniczłam się w związku z tym tylko do omówienia tych podstawowych zagadnień, które są w referacie szczegółowiej przedstawione.

I.

1. Określenie zakresu i zadań geografii historycznej poprzedza referent analizą dotychczasowych poglądów na to zagadnienie. Analiza ta zajmuje znaczną część streszczenia /str.2-6/.

Referent zobrak - jak można wnosić z tekstu, pokazał materiał ilustrujący główne kierunki geografii historycznej. Zwalcza słusznie szkodliwy determinizm, charakterystyczny dla przeważnej części dawnych prac z dziedziny "antropogeografii historycznej", który przypisywał decydującą rolę w rozwoju społeczeństwa, środowisku geograficznemu.

Podzielając słuszność poglądu referenta w odniesieniu do błędnych teorii antropogeograficznych, które spotykały się już z krytyczną oceną w polskiej literaturze geograficznej /Leszczycki, Mostowicki, Fleszar/ należy jednak zaznaczyć, że zakres badań antropogeograficznych wykraczał daleko poza granice określone przez referenta. W szczególności "antropogeografia historyczna" nie ograniczała się do "przestrzennych przejawów działalności człowieka w środowisku geograficznym, nie badając społecznej i gospodarczej działalności człowieka" /por. rf. str.6/.

Program antropogeografii - jakkolwiek niejednolicie sformułowany przez poszczególne kierunki - zarówno w postulatach teoretycznych jak i w wykonaniu, uwzględniał proces produkcji oraz skutki działań gospodarczych na przeobrażenie krajobrazu. Pełne zastrzeżenia budzą również poglądy referenta, w myśl których także "badacze stojący na poglądach materializmu historycznego sądzą, że geografia historyczna przez samo

środowiska geograficznego na rozwój się i stosunków wytwórczych". Tak skrajnie sformułowane stanowisko nie jest typowe dla odnośnej literatury. Niezaprzeczalnie sama analiza stanów przekrojowych krajobrazu kulturalnego nie daje dostatecznej podstawy - jak słusznie sądzi autor - do wniosków o roli środowiska geograficznego w kształtowaniu się i stosunków wytwórczych. Marksistowska geografia kładzie jednak silny nacisk na konieczność opracowania rozwoju gospodarczego poszczególnych regionów i wkracza głęboko w problematykę się i procesów wytwórczych.

2. Fakt, że autor ponija w swym referacie określenie zakresu i zadań w s p ó ł c z e s n e j g e o g r a f i i na obcym jej etapie rozwoju - jako nauki wychodzącej z założeń materializmu dialektycznego i historycznego, odbił się niekorzystnie na ujęciu i definicji geografii historycznej przez referenta. Fakt ten wpłynął też ujemnie na niejasne sformułowanie niektórych pojęć /np. krajobraz kulturalny/ oraz niewłaściwe używanie pewnych terminów /np. krajobraz społeczno - polityczny/. Rozczłonkowanie krajobrazu kulturalnego na "krajobraz kulturalny" w znaczeniu krajobrazu, przetworzonego przez działalność człowieka, dalej na "krajobraz osadniczy" i "krajobraz społeczno-polityczny" nie jest stosowane w geografii, nie da się też teoretycznie uzasadnić. Pojęcie krajobrazu, rozmaicie ujmowane w zależności od etapu rozwojowego geografii w poszczególnych kierunkach tej nauki, obejmuje podłoże geograficzne wraz ze zespołem wszystkich elementów i układów przestrzennych /gospodarczych, osadniczych, społeczno-politycznych/ wnoszonych przez działania szeregu generacji na powierzchnię ziemi w wyniku stosowanych przez nie sposobów produkcji.

3. W związku z krytycznym nastawieniem do "historycznej antropogeografii" i do jej tendencji deterministycznych, referent - jakkolwiek na wstępie podkreśla, że "geografia historyczna łączy a jednocześnie nakazuje uzależnić zmiany, zachodzące w obrębie zjawisk geograficznych z procesem historycznym t.zn. z procesem rozwoju społeczeństwa" - - zwraca później znacznie zadania geografii historycznej oraz zakres jej problematyki badawczej. Podając definicję geografii historycznej ogranicza jej

teoretykę do "badania środowiska geograficznego w rozwoju metodami historycznymi i kartograficznymi oraz przedstawienie: a) podłożu środowiska geograficznego wszystkich przejawów ludzkiej działalności nadejmających się do zobrazowania ilościowego i przestrzennego w ujęciu kartograficznym" /str.8/.

Geografia historyczna jest według niego - o ile można wnosić ze skomercyjnego streszczenia przede wszystkim m e t o d ą k a r t o g r a f i c z n ą, porządkującą przestrzennie zjawiska środowiska geograficznego i umożliwiającą nauce geografii i historii dalszą interpretację zjawisk. Geografii wyznacza przytym jedynie branie czynników, kształtujących aktualne środowisko geograficzne, natomiast uświadomienie roli środowiska geograficznego w rozwoju społeczeństwa określa jako zadanie historii /str.8/9/.

4. Niezupełnie jasno wypadło w referacie określenie z a d a n i ą g o o g r a f i i h i s t o r y c z n ą j przez referenta.

a/ Pierwsze zdanie sprowadza się zdaniem referenta do "rejestrowania tych czynników fizycznych, które składają się na materialne warunki życia społeczeństwa". Autor pomija zatem dynamiczne ujęcie tychże czynników w poszczególnych fazach rozwojowych w ich stałym dialektycznym związku z działalnością społeczeństwa ludzkich.

b/ Na pierwszym miejscu stawia referent badanie osadnicze "tzw. g e o g r a f i ę o s a d n i c z ą", które utożsamia z "przedstawieniem działalności społeczno-gospodarczej człowieka, skierowanej na wyeksploatowanie przyrody."

Postulat ten należy dokładniej sprecyzować przez wysunięcie na czoło zmiennych w czasie i w przestrzeni sposobów produkcji, które wyznaczają zarówno system zajmowania i dzielenia ziemi, jak i rozmieszczenie ludności i strukturę osadnictwa, układy komunikacji i.t.d.

c/ Skartografowanie całokształtu przemian procesów wytwórczych i politycznych jest postulatem słusznym. Należałoby go tylko rozszerzyć w tym kierunku, by obok map przekrojowych odzwierciedlających stany faktyczne w określonych fazach rozwojowych, opracowywać także mapy konieczne, które oddają również dynamikę przemian.

Nie wydaje się natomiast słusznym, by po tych sformułowaniach należało nawracać do terminologii "krajobraz osadniczy, społeczno-polityczny,

która zaciemnia pogląd na treść geografii historycznej i może sugerować tendencje, które ujawniały się niejednokrotnie w tradycyjnej geografii formalnego georejestrowania i faktów geograficzno-historycznych i rozmieszczenia ich na mapie W ODERZĄNIU ZARÓWNO OD KONKRETNÝCH SIŁ WYTWÓRCZYCH JAK KONKRETNÝCH USTROJU SPOŁECZNEGO.-

II.

1. Wobec rozbieżności poglądów na zakres i zadania geografii historycznej, w szczególności zaś na jej stosunek do geografii, wypada określić przede wszystkim charakter geografii jako nauki, te bowiem określenie może wyznaczyć równocześnie granice i zakres geografii historycznej. Uzględniając dotychczasową literaturę, między innymi prace prof. Arnolda, konferentka ujmuje swoje stanowisko w oparciu o podstawowe założenia materializmu dialektycznego i historycznego w następująco tezy:

a/ Zasadniczym zadaniem metody dialektycznej jest wykrywanie elementów nowych, które narastają we walce ze starymi, a w związku z tym wydobywanie nowych tendencji i rozwój nowych, nowych się kształtujących życie, przy równoczesnym obumieraniu się dawnych.

b/ Statyczne, przekrojowe ujęcie "przejawów ludzkiej działalności" jest niewystarczające w badaniu geograficznym ani w odniesieniu do faktów współcześnie istniejących, ani do faktów zaistniałych w ubiegłych epokach historycznych.

c/ Opisy i zdjęcia kartograficzne, dokonane przez geografów przed kilku laty, są w zasadzie opisami historycznymi, zwłaszcza w tych przypadkach, gdy w międzyczasie zaszły wybitniejsze przemiany, które odbiły się na powierzchni ziemi./przykładem terytorium wsi, na których od paru lat powstaje Nowa Kuta/.

d/ Szybkość i rozległość zachodzących współcześnie przeobrażeń /np. przeobrażeń demograficznych - w wyniku masowych migracji i przesiedleń osadniczych, wywołanych powstawaniem nowych ośrodków przemysłowych i.i.; przeobrażeń gospodarczych i społecznych, spowodowanych wielkimi rewolucjami społecznymi; przeobrażeń fizjograficznych, skutkiem rabunkowej eksploatacji zasobów surowcowych z jednej a oplanowej gospodarki socjalistycznej z drugiej strony/ - prowadzi do wniosku, że analiza współczesnych

procesów i zjawisk, występujących w krajobrazie, musi być ~~traktowana historycznie, a klasyfikacja elementów przeprowadza~~ na na podstawie genetycznej. Innymi słowy wszystkie te procesy muszą być rozpatrywane jako procesy historyczne w oparciu o znajomość praw, które kierują życiem i rozwojem społeczeństw.

e/ Stosunek społeczeństw ludzkich do podłoża geograficznego nie jest związkiem stałym, opartym na niezmiennych trwałych prawach, lecz stosunkiem zmiennym, wyrażającym się w ustawicznie przeobrażających się zależnościach /Dobrowolska, O historyczne podstawy antropogeografii, Kraków 1927/. Fakt, że środowisko geograficzne, podłoża życia i pracy człowieka, kształtowane jest przez dwie kategorie sił: przyrodniczych oraz społecznych i że zmiana sił wytwórczych i społecznych stosunków produkcji pociąga za sobą nowy sposób eksploatacji i przeobrażenia przyrody, włącza geografii - jako geografii fizycznej z jednej strony w obręb nauk historyczno-przyrodniczych, z drugiej zaś nauk historycznych społeczno-gospodarczych jako geografii ekonomiczną.

f/ Pojęcie historii jest pojęciem ogólnym, obejmującym nie tylko dziedzinę życia ludzkiego, ale także dziedzinę przyrody. Wobec nieustannej zmienności wszystkich zjawisk na świecie, nie można zwięźd pojęcia historii tylko do dzieł ludzkich.

g/ W świetle powyższych założeń geografii - jako nauka, badająca proces życia i ewolucji środowiska geograficznego w jego ~~zixi~~ dialektycznej współzależności z życiem działalnością społeczeństw ludzkich jest niewątpliwie nauką historyczną.

Opiera się ona w swych badaniach zarówno na materiałach paleontologicznych, florystycznych i archeologicznych jak i na wszelkich źródłach historycznych, językowych, etnograficznych, oraz na współczesnych obserwacjach, i danych statystycznych.

Wobec powyższych danych nie może ulegać wątpliwości, że geografii historycznej stanowi integralną część geografii.

Ograniczenie geografii historycznej do nauki pomocniczej geografii nie uważa koreferentka za możliwe i słuszne.

2. Nie umniejszając w niczym znaczenia innych dyscyplin - jak historii gospodarczej i społecznej oraz ekonomii politycznej, które są położone przede wszystkim do wyjaśnienia procesów

historycznych ekonomiczno - społecznych, należy wyznaczyć geografii historycznej właściwą jej rolę, wynikłą z powyższych założeń.

Zadania geografii historycznej jako integralnej części geografii fizycznej i ekonomicznej są w ogólnym zarybie wyznaczone przez charakter geografii jako nauki.

1/ Określa je fakt, :

a/ że środowisko geograficzne, stałe i niezbędne podłoże życia społecznego /jako część określonej geograficznej strefy oraz politycznego terytorium/ jest przeobrażane przez dwie kategorie sił: przez siły naturalne oraz siły społeczno - wytwórcze, które pozostają ze sobą w dialektycznej współzależności,

b/ że działanie sił naturalnych jest hamowane, przyspieszane lub zmieniane w zależności od każdorazowych sposobów produkcji, działanie zaś sił wytwórczych ograniczane w różnym stopniu, zależnie od ich poziomu naturalnymi zasobami środowiska geograficznego i zmianami warunków fizjograficznych /np. wahaniami klimatu, zmianą morfologii wybrzeży i./

Geografia historyczna odtwarza i wyjaśnia powyższe procesy, śledząc je w konkretnych fazach historycznego rozwoju w obrębie konkretnych środowisk geograficznych. W szczególności odtwarza geografia historyczna na podstawie źródeł paleontologicznych, archeologicznych, historycznych i innych wyżej wymienionych, przy stosowaniu metod historycznych i geograficznych, kartograficznych, obserwacyjnych /terenowych/ i eksperymentalnych oraz statystycznych:

a/ fizjograficzne przemiany środowiska geograficznego od czasu zasiedlenia ziemi przez człowieka i zdąża do rekonstrukcji pierwotnego krajobrazu naturalnego.

b/ Śledząc przebieg procesów przyrodniczych na terenach zasiedlonych i eksploatowanych przez konkretne społeczeństwa, reprezentujące określone sposoby produkcji, bada geografia historyczna, jakie skutki pociąga za sobą gospodarka społeczeństw w życiu przyrody w danych fazach historycznego rozwoju przez hamowanie lub przyspieszanie procesów naturalnych /np. obniżenie poziomu wód gruntowych, wysychanie jezior i.i., zmiany morfologii wybrzeży, rozszerzenie zsuwów, erozję gleby itd./ oraz przez przeobrażanie przyrody i jej elementów /np. przemiany

~~układów hydrograficznych, zmiany klimatu w wyniku dewastacji~~
lasów lub sadzenia pasów ochronnych leśnych, zmiany szaty ro-
ślinnej, przeobrażanie morfologii na terenach eksploatacji górni-
czej i.i./.

c/ Obserwując nawarstwianie się nowych oraz przemiany dawnych
materialnych elementów kultury, wnoszonych na powierzchnię ziemi
przez działania produkcyjne konkretnych społeczeństw, przemieszcza-
nie, rozrastanie lub zanikanie starych ośrodków produkcji,
skupień osadniczych, regionów gospodarczych, kultur rolnych,
pasterskich i.in., szlaków komunikacyjnych, granic politycznych i.i.,
bada geografia historyczna rolę podłoża geograficznego /gleby,
nawodnienia, zasobów surowcowych, klimatu i.i./ na przyspieszenie,
hamowanie lub różnicowanie wspomnianych działań w zależności od
ustroju społeczno - ekonomicznego.

Kartografując i opisując geograficzne położenie, rozmieszczenie
i zasięgi nawarstwianych na geograficznym podłożu sposobów użycia
ziemi, jej podziału gospodarczego, administracyjnego i politycz-
nego, ~~eksploatacji złóż surowcowych i sił energetycznych, struktur~~
~~osadniczych, wielkości osiedli i gęstości zaludnienia układów~~
sieci komunikacyjnej, rozpatruje geografia historyczna różnicowa-
nie się typów gospodarki i innych związanych z nią elementów
w ramach tego samego ustroju społeczno-ekonomicznego na terenie
różnych warunków środowiska geograficznego o ile możliwości w ilo-
ściowych stosunkach.

3. Geografia historyczna jest nauką, badającą fakty i procesy
geograficzne w ich rozwoju, z dążającą do wykry-
cia prawideł i przestżennych ten-
dencji rozwojowych.

Obserwując przebieg wymienianych wyżej procesów na powierzchni
całego globu ziemskiego stwierdza geografia historyczna, że pro-
cesy te nie przebiegają w sposób jednolity w ramach różnych
formacji społeczno-ekonomicznych i różnych typów gospodarki.
Badania nad rozwojem gospodarczym i osadniczym poszczególnych
regionów okazują, że nowe sposoby produkcji, właściwe dla danych
formacji społeczno ekonomicznych wkraczają na różnorodne podłoża
geograficzne i natrafiają na p r z e t r w a k e d a w n e u k ł a d y
d y u r z ą d z e n i g o s p o d a r c z y c h i s p o ł e c z n y c h . W wyniku tego zderzenia
powstaje proces walki starego z nowym, który przebiega niejednoli-
cie w przestrzeni geograficznej i doprowadza już to do rewolucyj-
nego zwycięstwa nowych form a. zaliczenie starych, już to do

<http://rcin.org.pl>

ewolucyjnego narastania i kształtowania się elementów młodych, do powstania form przejściowych lub do częściowego przetrwania form starych, względnie przesuwania się ich na inne tereny. Śledząc te procesy, opisując je i kartografując ich rezultaty przy ~~starym~~ ~~zwróceniu~~ ~~uwagi~~ ~~na~~ ~~wzajemne~~ ~~współzależności~~ ~~sił~~ ~~przy-~~ ~~rodniczych~~ ~~i~~ ~~sił~~ ~~wytwórczych~~ ~~społeczństwa~~, ~~zdaje~~ ~~geografia~~ ~~historyczna~~:

a/ do wyświelenia przyczyn lokalizacji oraz przesuwania zasięgów poszczególnych elementów wnoszonych przez społeczeństwa,

b/ do wykrycia przestrzennych tendencji rozwojowych i wyodrębnienia zarówno terenów o przyspieszonej ewolucji, o zmianach skokowych rewolucyjnych, jak też terenów opóźnionych w rozwoju - przy jednoczesnym wyjaśnianiu sił i czynników, kształtujących te przemiany w kolejnych fazach historycznego rozwoju,

c/ do wyjaśnienia wzajemnego stosunku zachodzącego między stopniem eksploatacji, opanowania i przekształcenia przyrody a rozwojem życia społecznego,

d/ do wyświelenia praw, rządzących rozmieszczeniem produkcji oraz warunkowanych tymi prawami właściwości rozwoju ekonomicznego poszczególnych regionów /postulat ten podnosi Wasiutyn/.

III.

Wychodząc z powyższych założeń, wyznaczających podstawowy zakres i problematykę geografii historycznej można ugrupować realizowanie zadań geografii historycznej w następującej kolejności:

A/ Podstawowe prace wstępne, które obejmują:

1. inwentaryzowanie, katalogowanie, opracowywanie i wydawanie źródeł: a/ kartograficznych, b/ opisowych geograficznych, c/ statystycznych, d/ toponomastycznych /wspólnie z językoznawcami/,
2. opracowanie skroniódzów nazw miejscowych oraz słowników geograficzno - historycznych.

B/ Opracowanie podstawowych map ~~prze-~~ ~~biegowych~~ ~~generalnych~~ oraz osadniczo - gospodar-
czych, demograficznych, polityczno - administracyjnych i fizjo-
graficznych - w granicach możliwości wyznaczonych przez
źródła - dla poszczególnych faz rozwojowych. Ważnym zadaniem

jest opracowanie map przestrzennego rozmieszczenia produkcji z rozwoju datowym.

Wszystkie mapy będąc stanowią podstawę dla opracowania Atlasu geograficzno-historycznego Polski, rozpoczętego już przez Komisję Atlasu Historycznego Polski PAN na założeniach w pewnym jednak stopniu odrębnych.

C/ Badania regionalne w geografii historycznej

osadniczo - gospodarcze mniejszych jednostek, miast i wsi /por. Arnold, Labuda/ wedle problematyki przedstawionej w niniejszym referacie jako podstawy map rozwojowych.

D/ Badania operacyjne na studiach monograficznych

o nazwach regionalnych, zamierzając do wykrycia przebiegów rozwoju środowiska geograficznego w ramach poszczególnych faz historycznych. Badania te są wyrazem nierozdzielnej łączności geografii regionalnej i geografii ogólnej. Problematykę tych badań przedstawiam w referacie w pktcie II/2 i II/3.

IV.

Resztą do omówienia zagadnienie, czy i w jakim stopniu włączyć do geografii historycznej historię odkryć geograficznych oraz historię geografii jako nauki.

Zdaniem referentki odkrycia nowych lądów należą niewątpliwie do geografii historycznej, w konsekwencji bowiem prowadzą do zakłopotania i przeobrażenia powierzchni ziemi.

